

Tanszéken tanszékvezetőként eltöltött éveinek egyik fontos és messzire ható mozzanata volt, hogy a rendszerváltozás utáni években (1990–1993) sikerült a könyvtárosképzés reformját megvalósítania, ami a tanszék tantervének kiszélesítését vonta maga után. Ennek következtében az informatika teret nyert a könyvtárosképzésben a budapesti tanszék tantárgy kínálatában. Ez a tény a könyvtári munka tartalmának világszerte észlelt hangsúlyeltolódását tükrözte, a gyakorlatban pedig azt jelentette, hogy a tanszékét gépteremmel, azaz számítógépekkel szerelték fel, és a szakmai kapcsolatokat ezentúl már a hálózaton is lehet és kell is továbbépíteni. A 90-es évek elején, részben Fülöp Géza szervezőképességének köszönhetően, a Tempus pályázat segítségével gyümölcsöző kapcsolatokat sikerült kiépíteni a deventeri (Hollandia) és a hannoveri (Németország) főiskola hasonló jellegű tanszékeivel, ami a hallgatóknak is lehetőséget nyújtott, hogy megismerkedjenek a külföldi könyvtárügy aktuális kérdéseivel, és tapasztalatokat szerezzenek. Fülöp Géza „tanszékvezetése” idején és azóta is a hallgatókat baráti, sőt családi hangulat fogadja a Könyvtártudományi tanszéken. Fülöp Géza különféle akadémiai és egyéb bizottságokban végzett munkáját nehéz lenne részletezni, emeljük ki, hogy tagja a Magyar Irodalomtörténeti Társaságnak, a *Magyar Könyvszemle Szerkesztőbizottságának*, valamint – és ez a határon kívüli magyarság iránti figyelmét jelzi – elnöke a Gróf Mikó Imre Alapítvány kuratóriumának, amely az Erdélyi Múzeum Egyeslet működését segíti. Munkásságának elismeréseképpen 1991-ben Szabó Ervin Emlékéremmel tüntették ki. 1995-ben védte meg *Olvasási kultúra és könyvkiadás Magyarországon a felvilágosodás idején és a reformkorban* című doktori értekezését.

A magyar könyvtárosok nemzedékei tanulták tőle a szakma legnemesebb hagyományait, mindig érdekes kultúrtörténeti összefüggésekbe ágyazva. Ne feledjük, hogy két meghatározó elem jellemzi Fülöp Géza életútját: a tanítás fontossága és ebből kiindulva a tanítás szolgálatába állítható tudományos kutatás. Ma is, hetvenévesen, töretlen lelkesedéssel tanít könyvtártörténetet a budapesti tanszéken és vidéken is. Ad multos annos!

SARBAK GÁBOR

Ioann Kutka „Kis katekizmus”-ának hasonmás kiadása.* Nemcsak az eredeti kötet könyvészeti és művelődéstörténeti fontosságával, hanem a most megjelent reprint izléses kiállításával is felhívja magára a figyelmet a kárpátaljai ruszinok számára írt katekizmus.

Közismert a *Budai Királyi Magyar Egyetemi Nyomda* szerepe a Kárpát-medence különböző etnikumainak nemzeti megújulásában. Szinte valamennyi szerb, szlovák, román, ruszin és más kiadvány itt látott napvilágot, amely a felvilágosodás hatása alatt formálódott fiatal nemzeti kultúrákat volt hivatva fejleszteni, vagy éppen megeremteni. Különösen azóta látjuk ezt, amióta az Egyetemi Nyomda megalapításának kettőszázötvenedik évfordulóján vastos kötet adta közre a különböző nemzetek és nemzetiségek számára nyomtatott kiadványok jelentőségével, művelődéstörténeti szerepével foglalkozó kutatások eredményeit. (*Typographia Universitatis Hungaricae Budaë, 1777–1848*. Publié par Péter KIRÁLY. Akadémiai: Bp. 1983.) Érdemes hozzátennünk, hogy Király Péter professzor olyan fontosnak tartotta a nyomda szláv, román és görög kiadványainak a kelet-közép-európai nemzeti megújulásban játszott szerepét, hogy a szláv irodalmi nyelvek kialakulásával foglalkozó rangos amerikai kötetben közölte róla tanulmányt (KIRÁLY Péter: *The Role of Buda University Press in Development of Orthography and Literary Language*. In: STONE, G.–WORTH, D. [ed.]: *The Formation of Slavonic Literary Languages*, Columbus, Ohio: Slavica

* KUTKA, Ioann: *Katihiszisz malij...* [„Kis katekizmus ...”] Sajtó alá rend., utószó: UDVARI István, Bessenyei György Tanárképző Főiskola Ukrán és Ruszin Filológiai Tanszéke kiadása, Nyíregyháza, 1997. 203 l. (Buda, 1801. kiad. hasonmás.)

Publishers, 1985.); majd önálló angol nyelvű kismonográfiát is szentelt a kérdésnek. (KIRÁLY, Péter: *National Endeavors in Central and Eastern Europe. As Reflected in the Publications of the University Press of Buda 1777–1848*. Bp. 1993.) A magyar szlavisztika doyenje, aki a honfoglalástól a középkoron át a felvilágosodásig számos kérdés vizsgálatával gazdagította a magyar történettudományt is, nemrégén ünnepelte nyolcvanandik születésnapját. Ez alkalomból köszönti őt a *Kis katekizmus* reprintjének sajtó alá rendezője, Udvari István, a Király professzor szerkesztésében megjelent *Typographia...* címlapját is közölve. (181.) A következő oldalakon a budai nyomdában készült kárpátaljai ruszin kiadványok jegyzékét is megtaláljuk (182–183.), amelynek francia nyelvű címe és lábjegyzetei azonban kissé eltérnek az ukrán–magyar bilingvis kötet világtól. A szűkebb szakmabeliek előtt azonnal világos, hogy ez KIRÁLY: *Typographia...* 1983:490–491. átvétele; kár, hogy erre itt semmiféle közvetlen utalás sem történik. Az eredetiben egyébként a vonatkozó fejezetcím latin: *Index librorum selectorum in Typographia Universitatis Hungaricae Budae 1777–1848 impressorum* (477.), alcímei és a magyarázó szöveg francia; ebből kiderül, hogy a ruszin kiadványok jegyzéke az eperjesi Olena RUDLOVCSÁK és MISLEY Pál közös munkája (478.). Célszerűbb és etikusabb is lett volna ukrán–magyar bilingvis fejezetcímmel közölni, hogy mit tartalmaz ez a jegyzék, majd pedig lábjegyzetben pontosabban megjelölni, honnan történt az átvétel. – Ezzel együtt, noha ezt magának az ünnepeltnek kell megítélnie, a magunk részéről bizonyosak vagyunk abban, hogy ez a születésnap ajándék méltó Király professzor életművéhez.

A kárpátaljai ruszinság számára az egyházi unió (1646) jelentette a bárminemű művelődés lehetőségét, hiszen az unió előtt az ortodox papok jobbágyorsban éltek. (LACKÓ, Michael: *Unio Uzhorodiensis Carpathicorum cum Ecclesia Catholica*. Romae, 1955., Uo. 1965².) Bár a helyzet ezután sem változott valami gyorsan, még a tizennyolcadik század első felében is megtörtént, hogy a ruszin papot robotra hurcolta földesura, nem törődve a királyi rendelettel, amely immár kiemelte az egyesült (görög katolikus) klérust a jobbágyorsból, és papíron a római katolikusokkal tette egyenlővé. (PERÉNYI József: *A kárpátaljai ukránok egyházi uniójának kezdete a XVII. század közepén*. = MTA Nyelv- és Irodalomtud. Oszt. Közl. 12. 1958. 1–4. 179–198.) A helyzet gyökeresen csak az önálló munkácsi görög katolikus egyházmegye felállításával (1771) változott meg. (MEDVE Zoltán: *Az unitus egyház helye Kárpátalja művelődésében*. In: BÁRDOS István–BEKE Margit [szerk.]: *Egyházak a változó világban*. Esztergom, 1991. 231–235.) Ezt elősegítette az a szerencsés körülmény, hogy a püspöki széket olyan kimagasló egyéniség töltötte be, akiben az energikus vezetői tulajdonságok egyesültek a széles látókörű műveltséggel: Bacsinzky András. (BARAN, Olekszander: *Jepiszkop Andrej Bacsinzskij i cerkovne vidrodzsennya na Zakarpattji*. Yorkton, Sask. 1963. Bibliotheca Logos, 33.) Bacsinzky 1772-től 1806-ig tartó egyházkormányzása jelenti a kárpátaljai ruszin felvilágosodás és nemzeti megújulás első nagy korszakát; ekkor formálódik az írástudó ruszin klérus, mint immár saját nemzeti értelmiségi réteg, ekkor teremődnek meg az alapok ahhoz, hogy majd a következő nemzedék alatt már ne csupán az analfabétizmus és hitbéli tudatlanság felszámolása legyen a cél, hanem a felvilágosodás korszerű filológiáját (Josef Dobrovský, lásd: TICHÝ, František: *Josef Dobrovský a Podkarpatská Rus*. In: *Josef Dobrovský. Sborník statí*. Praha, 1929. 332–343.), nemkülönben a felvilágosodás racionalista nemzeti történetírást és néhol a természettudomány korszerűbb gondolatait is (newtoni fizika) képes legyen megismerni, felfogni, és különösen a nyelvtudomány terén megfelelő szinten akceptálni a ruszin értelmiség Fogarassy János, Lutskey Mihály grammatikáiban, Csurgovics János és Lutskey Mihály történetírói, valamint prédikációs műveiben, Dohovits Bazil rokokó költészetében és meglehetősen dilettáns, de nagy igyekezettel művelt természetfilozófiájában (FÖLDVÁRI Sándor: *Dohovics Bazil – az első ruszin természetfilozófus*. = Acta Acad. Paed. Agriensis, Nova Series, Sectio Philosophistica, tomus XXIII. 1997. 105–114.). Ennek a két korszaknak határán, az elő-

felvilágosodás úttörő periódusának és az érett nemzeti megújulás kiforrott ruszin tudományosságának fordulópontján jelent meg Ioann Kutka két katekizmusa. Közülük az elsőt, a *Kis katekizmust* tarthatjuk most kezünkben.¹

Korábban a nagyszombati nyomda adott három kiadványt a ruszinoknak, az első De Camelis püspök *Katekizmusa* volt 1698-ban, majd alig egy évre rá a papságra is kétségbeejtően jellemző írástudatlanságot enyhíteni akaró ábécéskönyv. (*Bukvar*, 1699.) Nemrégiben kaptunk hírt egy negyedik nyomtatványról is, amely a nagyszombati jezsuiták nemzeti kultúrapártoló lelkületéről tanúskodik. (BOR Kálmán: *Elfeledett nagyszombati cirill betűs nyomtatvány 1724-ből.* = MKSz 1995. 319–322.) A ruszinok számára készült nyomtatványokat, valamint a Kutka-féle *Kis katekizmus* beható nyelvi elemzését adja Udvari István (ukránul 184–189., magyarul 191–196.), akinek a korabeli ruszin hivatali írásbeliség monografikus szintézisét is köszönhetjük. (UDVARI István: *Ruszin (kárpatukrán) írásbeliség a XVIII. században.* Bp. 1995.) A példásan korrekt, ám nyelvészhez illő szűkszavúsággal megírt utószó tényeit jobban értékelhetjük, ha felhívjuk a figyelmet néhány művelődéstörténeti vonatkozásra, amelyet feltétlenül tekintetbe kell vennünk a Kutka-életmű elemzésekor.²

Mindenekelőtt azt, hogy a már említett De Camelis-féle katekizmus kiadását is (amelyről a tömör előszó adta keretek közt is megfelelő tárgyilagossággal emlékezik meg a szerző) alapvetően annak a Kollonich Lipót esztergomi érseknek köszönhetjük, aki a görög katolikusokat minden vonatkozásban segítette, jogi, gazdasági, kulturális értelemben egyaránt. (MAURER, Joseph: *Kardinal Leopold Graf Kollonich, Primas von Ungarn.* Innsbruck, 1887. 256–266., 369–380.) Az utószóban, minthogy egy bő bekezdést szentel a szerző De Camelisnek és kiadványainak, érdemes lett volna szólnia arról is, hogy Kollonich Lipót éppen az első ruszin katekizmussal egyidejűleg adatja ki Petrus Canisius *Kis Katekizmusát* latinikával a horvátok, cirillikával a szerbek számára. (RMK II:1844.) Canisius *Kis és Nagy Katekizmusa* óriási hatással volt mind az európai, mind a magyar katekizmusíráásra. A magyar katolikus katekizmus története latin vonatkozásban már nem nélkülözi a monografikus áttekintést (SZENTIVÁNYI Dezső: *A katekizmus története Magyarországon.* Bp. 1944., Uő: *Petrus Canisius katekizmusa*, uo., uakkor; a két munka szövege azonos.), az egyesültek hittani és prédikációs irodalmát azonban mind ez ideig senki sem vizsgálta teológiai szempontból!

Jóllehet a dogmatikai kérdések cseppet sem voltak elhanyagolhatók. Alapos vitát kavart Bradács János, az önálló munkácsi egyházmegye első püspökének két kiadványa, amelyekről Bozsicskovic Bazil krizsevci szerb görög katolikus püspök azonnal kimutatta, hogy eretnekségeket tartalmaznak, így meg kellett őket semmisíteni. Ez volt az alapja a görög katolikusok bécsi színódusának, amelyet Mária Terézia hívott össze, és ez a színódus határozott úgy, hogy ki kell adni az alapvető hittankönyveket és templomi szerkönyveket a birodalom szláv ajkú unitus egyházainak használatára. (LACZKO, Michael, S. J.: *Synodus episcoporum ritus byzantini catholicorum ex antiqua Hungaria Vindobonae a 1773. celebrata.* Roma, 1975. *Orientalia Christiana analecta*, 199.) A katekizmus népnyelvi megjelentetésére a színodális határozat alapján Udvari

¹ A ruszinok neveit ott írjuk magyarosan, ahol az illető maga is részesévé vált a magyar írásbeliségnek, illetve szoros kapcsolatban állt a korabeli magyar szellemi élettel. Így LutsKay az eredeti Pop családnevet a szülőfalujáról vett magyarosra cseréli fel; Dohovits pedig magyarul is verselt, sőt rokokó szerelmes verseit kizárólag magyarul írta. Minthogy a ruszinok értelmisége anyanyelvi szinten beszélt és írt magyarul, a hovatartozás megítélése természetesen vita tárgya lehet, ám ez kívülesik a recenzió keretein.

² Amikor az Udvari által írt „Utószó”-ra hivatkozunk, a magyar nyelvű változat oldalszámait jelezzük; fontos azonban megjegyeznünk, hogy ruszin nyelven is közli ugyanezt az utószót, sőt a magyar változatot megelőzően.

nagyon helyesen utal (193.), ám itt nem csupán a nyelvi kérdésről volt szó, hanem ennél jelentősen többről: az egész Kárpát-medence görög katolikusságának epizkopális szinten egyeztetett összefogásáról egy alapvető hitéleti, dogmatikai feladat megoldására. Korántsem csupán a katekizmus, hanem – mint mondtuk – az összes szükséges szerzőnyv katolikus hittani szempontból helyes szövegének megjelentetéséről. Ez a színódusi határozat volt az alapja a Bacsinszky-féle bibliakiadásnak is. Ebbe a folyamatba illeszkedett Kutka két katekizmusa, és ez a magyarázata, hogy oly sok kiadást ért meg, s viszonylag sokáig használták (amint Udvari felsorolja ezeket, 191.). A szerző említi a Bellarmin-féle katekizmus román fordítását (193.), és fontosságát szakirodalmi hivatkozásokkal is kiemeli. Ám korántsem csupán azért volt ez fontos, mert a román híveknek érthető nyelven jelent meg. Azért fordították éppen Bellarmint, mert ez a római katolikus szerző vitán felül elfogadható volt hittani szempontból a görög katolikus hívek lelki épülésére. Egy, a beszélt népnyelven megírt, ám eretnkségeket tartalmazó munka botrányosan káros lehet, mint a bécsi színódust kiváltó példa is mutatja – ugyanakkor egy hittanilag korrekt, ám esetleg konzervatív egyházi szláv nyelvű katekizmus felbecsülhetetlen értékű a hitben műveletlen, az orthodox batykók idejében még Szent Pált is Istennek tartó egyesült parasztk sötétségének felszámolására. (A példára és a lelki sötétségre lásd: BONKÁLO Sándor: *A rutének (ruszinok)*. Basel–Bp. [1996.]² Sajtó alá rend., jegyz. és utószó: SALGA Attila.) A példásan lelkiismeretes nyelvi elemzés így meglehetősen egyoldalú marad, ha egyetlen szóval sem utal a szerző arra, hogy nem a népnyelv öncélú művelése volt a katekizmusok kiadásának oka. Hiszen közli a szerző Bacsinszky püspök szigorú rendeletét (192–193), amely előírja a katekizmus megvásárlását, oktatását a leánygyermeknek is, és a házasulandók vizsgakötelezettségét. A kötet teljes címében pedig (*Katihiszisz maluj ili nauka pravoszlavno-hriszjánszkaja...*) a „pravoszláv”, ‘igazhitű’ jelző a ‘hittanilag helyes, egyedül üdvözítő hit’-re utal, jelen esetben tehát a katolikus egyház hitvallására. – Nem lenne haszontalan egyszer azt is megvizsgálni, hogyan érvényesül a katolikus katekizmusok hatása az unitus szerzők műveiben, hogyan viszonyulnak egymáshoz például a horvát és a szerb Canisius-fordítás, valamint azon önálló ruszin katekizmusok, amelyeket De Camelis, Kutka és mások (például Dohovits) neve fémjelez. Valószínű, hogy Kutka *Kis és Nagy Katekizmus*ában is fellelhetné Canisius hatását az alapos kutatás, amelynek éppen ez a reprint teremtheti meg a jobb lehetőségét.

Életútja is több szempontból jelképes. Születésekor (1750) élesedik a harc a munkácsi görög katolikus egyházmegye között. Kutka négyéves, amikor Barkóczy Ferenc egri püspök nagyszabású oktatási reformjainak keretében kiveszi a képzést a jezsuiták kezéből, a kassai Kisdiánomot az egri teológiába olvasztja, és Foglár György alapítványának köszönhetően megteremt a felsőfokú jogi oktatás körülményeit is Egerben. A nagyszabású püspöki koncepció része, hogy mint jó pásztor, nemcsak a latin rítusú hívekről kíván gondoskodni, keményen megfegyelmeznév a hitben vagy tudásban elmaradottabb római katonlikus papjait, hanem gondoskodni kíván a mérhetetlen tudatlanságban szenvedő görög rítusú hívekről is, és megszerzi Mária Terézia anyagi támogatását évi hat görög katolikus alumnus képzéséhez, akik közül négy ruszin, kettő pedig román volt. Ezeket a helyeket nem mindig töltötték be, mert Eger-ellenes érzületük miatt vonakodtak a munkácsi ifjak ott tanulni. Jóllehet éppen Bacsinszky egyik körleveléből tudjuk – amit Udvari is idéz egy korábbi munkájában –, hogy még 1805-ben is tanultak Egerben ruszin szeminaristák. (UDVARI István: *Ruszinok a XVIII. században. Történelmi és művelődéstörténeti tanulmányok*. Nyíregyháza, 1992.; 1994².) Amit pedig a Munkácsi Püspöki Levéltár adatai mutatnak néhai Bendász István kanonok több évtizedes kutatómunkájának eredményeként, az az, hogy az európai műveltséget az egri, kassai, nagyváradi filozófiai osztályok elvégzésével sajátították el a ruszin ifjak, majd nagyobb részük ezt követően ment a görög katolikus szemináriumba, legtöbbször Nagyváradra, illetve Munkácsra. (*Bendász István kéziratban maradt adatgyűjtése a Munkácsi*

Püspöki Levéltár 1739., 1740., 1749., 1775., 1784., 1791., 1792. és 1806. évi kéziratos schematizmus-anyaga alapján. Családi hagyatéék, Főtisztelendő Bendász Dániel gör. kat. lelkész tulajdona. Vö.: FÖLDEVÁRI Sándor: *Eger szerepe a ruszin papképzésben.* = *Studia Ucrainica et Rusinica Nyíregyháziensia*, 5. 1996. 203–212.) Így tett Kutka is, amint Udvari utószavában olvassuk: a filozófiai osztályokat Kassán, a teológiát Munkácson végzi. Ezek tehát nem pusztá életrajzi tények, hanem predestináló erejű tényezők.

Amikor katekizmusai megjelennek, már nem Eger, Nagyvárad vagy Nagyszombat jelenti a magasabb műveltség elsajátításának színhelyét, hanem Bécs. Itt, az 1774-ben Mária Terézia által alapított Barbareumban óriási szellemi pezsgés indul meg, a ruszinok más szláv népekkel fiatal értelmiségével találkoznak, a Habsburg Birodalom és Európa akkori szellemi centrumának életét tapasztalhatják (gondoljunk csak Mozart-ra!), és itt működik az a Kopitar, illetve az ő meghívására az a Dobrovský, akinek a szláv filológia, illetve az ausztrószláv népek nemzeti megújulása születésében kulcsszerepe volt. Ők ketten szorgalmazzák a kárpátaljai szlávok tanulmányozását is (DOBROVSKÝ: *Slovanka. Zur Kenntniß der alten und neuen slawischen Literatur, der Sprachkunde nach allen Mundarten, der Geschichte und Alterthümer von J. Dobrowsky, der. kön. böhm. Gesellschaft der Wissenschaften und der slowackischen in Ungarn Mitglied.* Prag, 1. 1814. 104–110., KOPITAR: *Wiener Allgemeine Zeitung*, 2. 1814., 3. 1815.). Ez a felhívás méltó követőkre talál, főként a már említett Lutskey Mihály munkásságában, akinek egyházi szláv–ruszin párhuzamos nyelvtana (LUTSKAY, Michael: *Grammatica Slavo-Ruthena, ceu [sic!] vetero-slavicae, et actu in montibus Carpathicis parvo-russicae, ceu dialecti vigentis lingvae.* Edita per Michaelem Lutskey, parochum et v. a. diaconum Unghvariensem, actuaelem Serenissimi Principis et Ducis de Lucca capellanum aulicum. Budae, 1830.) és kétkötetes prédikációs gyűjteménye (*Cerkovnij beszidi na vszi nyegyili roka.* Budae, 1831.) szintén a Budai Királyi Magyar Egyetemi Nyomda terméke.

Méltán nevezte tehát a kötetet sajtó alá rendező Udvari a Kutka-féle *Kis Katekizmust* „egy XIX. század eleji ruszin kulcsmű”-nek (191., majd ismét: „minden szempontból kulcsmű” 193.). Helyesen domborítja ki, a töle megszokott alapos nyelvészeti elemzéssel, hogy Kutka katekizmusai jól illeszkednek abba a bonyolult nyelvi folyamatba, amely a tizennyolcadik században önállóvá vált munkácsi püspökség hivatali írásbeliségétől kezdődően egy, a beszélt népnyelvhez mindinkább közeledő írott nyelvvé váltja fel az egyházi szlávot, noha egységes irodalmi norma mindvégig nem alakul ki. Így láthatjuk, hogy Kutka katekizmusától egyenes út vezet Csurgovics és Lutskey prédikációihoz, Dohovits Bazil ruszin népies verseihez, majd később Alekszandr Duhnovics első korszakának ruszin nemzeti irodalmához. Éppen ebben rejlik e szép kiállítású kötet egyik, útmutató értéke. Idestova egy évtizede kezünkben van Lutskey *Grammaticájának* reprintje egy ungvári kiadásnak köszönhetően, amely azonban jóval több kívánnivalót hagy maga után, gondoljunk csak Petro Lizanec kísérőtanulmányának olyan tévedéseire, mint Nagyszombat (Trnava) azonosítása a bolgáriai Veliko Trnovoval (Ukrán fordítással: Ungvár, 1989.); sőt az ungvárinál korrektebb gondozásban már megjelent Münchenben is, a szerző halálának 150. évfordulóján (Ukrainische Freie Universität kiadása, 1983. Sajtó alá rend., utószó: Ollexa HORBATSCH, noha ez Magyarországon keveseknek érhető el. A könyvszakma következő dicséretes lépése lehetne tehát Lutskey prédikációinak reprint kiadása, avatott szerző megfelelő kísérőtanulmányával, hozzásegítvén a kutatást az Egyetemi Nyomda kárpátaljai kiadványainak jobb megismeréséhez.